

УДК: 80/81

Бийгелдиева Н.А., Карбекова Н.Р., Бийгелдиева К.А.

С.Нааматов атындагы НМУ

**КЫРГЫЗ ТИЛИНИН АЛГАЧКЫ ОКУУ ПРОГРАММАЛАРЫНЫН
(1937-1949-жж.) ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК ТАБИЯТЫ**

136

Вестник Иссык-Кульского университета, № 40, 2015.

Макалада кыргыз тилинин алгачкы окуу программаларынын илимий-методикалык табияты иликтөөгө алынды. Эмгекте грамматика жөнүндө жалпы түшүнүк берилип, фонетика, лексика, морфология, синтаксистин айырмасы, тил өстүрүүдөгү ролу, пунктуация жана орфография, алардын жазуу тилиндеги керектиги жана мааниси, грамматикалык материалдар менен иштөө, текстти өздөштүрүү, кеп өстүрүү жумуштары, көнүгүүлөр системасы орун алган. Бул макала кыргыз тили мугалимдерине, методисттерге, филолог-студенттерге, ушул багытта изилдөө иштерин жүргүзүүнү каалаган изденүүчүлөргө арналат.

Толук эмес орто жана орто мектептер үчүн кыргыз тилинин программасы 1937-жылы И.А.Батманов, К.Бакеевдер тарабынан түзүлгөн. Орто жана толук эмес орто мектептерде кыргыз тилинин программасы төмөндөгү билимдерди эске алган:

- а) грамматика, орфография, пунктуация белгилерин;
- б) оозеки жана жазуу речинин техникасын;
- в) тил илиминин тарыхынын элементтерин.

Бул бөлүмдөр бири-бири менен тыгыз байланышта болуп, окутуу иштерин пландаштырганда жана окутканда катар өтүүлүүгө тийиш болгон. Маселен: окулган макала же окуучунун жазган материалдарын текшергенде, мазмуну менен бирге грамматика жана орфография жагынан да текшерүү керек экендиги каралган.

Окуучулардын тилинде болгон кемчиликтер менен күрөшүү, кепти өстүрүү жумуштары ар бир класста жүргүзүлүүгө тийиш экендиги айтылган.

Кепти өстүрүү жумуштары төмөнкү жолдор менен жүргүзүлүүгө тийиш:

- окуучулардын түшүнүгүнө ылайыктуу болгон макалаларды, аңгемелерди китептен, газета-журналдардан алып окутуу;

- анын маанисин кайта айттыруу, кээ бирөөлөрүн түшүнгөнүндө жаздыруу (ката жазган, тетири сүйлөгөн сүйлөмүн мугалим оңдоого тийиш).

- окуучуларга (күз, жаз, кыш, мектеп, саякат, экскурсия ж. б. темаларда) аңгеме айттыруу же көркөмдөп жазууга көндүрүү. Бул иштерди жыл бою жүргүзүү керек.

1937-жылы жазылган программада толук эмес орто жана орто мектептердин 5–7-класстарында орфография жана тыныш белгилери менен бирге грамматика курсу бир система боюнча окутулат. Ал класстарда грамматика, орфография, пунктуация тууралуу жаңы маалыматтарды берүү менен катар, башталгыч мектепте өтүлгөн билимдерди да бышыктоого да убакыт белгиленет.

Кыргыз тилин окута баштаганда окутуучу адегенде коом ичинде тилдин ролу, эне тилин үйрөнүүнүн мааниси жөнүндө аңгеме жасоого тийиш. Адабий тил жөнүндө сүйлөгөндө, эмне үчүн мектептерде үйрөнүү керек экендиги жөнүндө түшүнүк берүү, адабий тил деп кандай тилди айтууну түшүндүрүү зарыл. Адабий тил менен тааныш болбогон киши көп убакта туура сүйлөй албайт. Ошондуктан китеп, газета жана башкалардын сөзүн жазуу, түшүнүү жана өз оюн түшүнүктүү кылып айтып бергендей болуу үчүн, адабий тилди анык билүү керек.

Программада кыргыз тилинин грамматика, орфография, пунктуация бөлүмдөрү үчүн 5-класска 171 саат, 6-класска 137 саат, 7-класска 68 саат берилген.

Толук эмес орто жана орто мектептер үчүн 1944-жылы түзүлгөн кыргыз тилинин программасы 5-9-класстар үчүн түзүлгөн.

Анда кыргыз тилди ийгиликтүү өтүү үчүн иштин сапатын жогорулатуудагы ардактуу милдет жана жоопкерчилик мугалимдин мойнуна жүктөлөт. Программаны өтүп жатканда, мугалим, биринчи иретте, программанын негизинде коюлган шарттарды эске алышы керек. Мугалим өзүнүн алдындагы милдетти аткарууда туура методду колдоно билүүсү зарыл. Кыргыз тилин үйрөтүүдө мугалим окуучуларды сабаттуу жазууга ээ кылат.

Тил илими жөнүндөгү фактылар илимий база негизинде системалуу так аныктамалар менен так айтылып өтүлүүгө тийиш.

“Тилдин формасы анын мазмунунан ажыроого мүмкүн эмес жана өзүбүздүн речибизден формасын ажыратып кароо да мүмкүн эмес. Сөз өзүнүн маанисин сүйлөм тизмегинен, сүйлөм контекстинен алат.

Биз тилди үйрөнүү менен, өзүбүздүн оюбуздун лабораториясына кошулабыз. Ошондуктан ар бир сөз текшерилгенде тышкы тыбыштык гана көрүнүшүнө карап текшерилбестен, сүйлөм тизмегиндеги маанисин карап текшерүүгө тийиш” [1, 4-5-б].

Тилдин кайсы доордо кандай формада жана кандай мазмунда болгондугун, кандай иш менен өскөндүгүн жана мындан ары кандай өсө тургандыгын лингвистикалык анализ айкын түшүндүрөт. Ошондуктан сөздү азыркы учурдагы гана көрүнүшү менен эмес, аларды тарыхый жагынан да текшерип кароо керек. Тилге семантика (маани) жагынан жана тарыхый өсүш жагынан карап текшерүү оозеки тил менен грамматиканын ортосунда болгон айырмачылыктардын жоюлушуна алып келет. Кыргыз тилинин грамматикалык сөздүгүн үйрөнүү үчүн, анын сөз байлыктары гана материал боло алат.

Бул программада кыргыз тили үчүн 5–класска 204 саат, 6–класс үчүн 170 саат, 7–класска 119 саат, 8–класска 34 саат, 9–класска 34 саат бөлүнгөн, өтүлгөндөрдү кайталоо үчүн, 8–9 класстарга бдан саат берилет да, айрым темаларды өткөндөн кийин мугалим текшерүү иштерди жүргүзүүгө тийиш экендиги белгиленген.

Кыргыз тили жана адабияттык окуу сабагынын программасы 1949–жылы жети жылдык жана орто мектептердин 5–7–класстары үчүн түзүлгөн.

Мектепте окутула турган илимдердин ичинен кыргыз тили айрыкча орунду ээлейт, анткени кыргыз тилинен билим алуу башка илимдерди терең өздөштүрүүгө жол ачат. Ошондуктан тил мугалимдеринин мойнуна жүктөлгөн милдет өтө зор. Алар тил сабагын окутуунун сапатын эң жогорку баскычка коюуга жетишүүлөрү тийиш.

Кыргыз тилинин грамматикасын окутканда, мугалимдер тил программасынын негизи болгон эки маселени эстен чыгарбоого тийиш.

1. Жети жылдык мектептерде жана орто мектептерде окутула турган практикалык грамматика - жалпы тил таануу илиминин бир тармагы. Ошондуктан практикалык грамматиканы окутканда, аны тил таануу илимине байланыштырып, илим негизинде тереңдетип окутуп, тилдин айрым аныктамалары ачык, так, ырааттуу түрдө балдардын эсине түшөрлүк кылып берилиши керек.

2. Тилдин формасын тилдин маанисинен ажыратууга болбойт. Грамматикалык эрежелерди окутканда, бир эле сөздүн түрдүү речь тизмегинде ар түрдүү маани берери жакшы түшүндүрүлүшү керек. Тилди жана анын ар түрдүү грамматикалык закондорун жеткилең үйрөнүү аркылуу, биз өз оюбузду терең өстүрүп жана сүйлөгөн сөзүбүздүн ачык, так болушуна жетишебиз. Ошондуктан акыл–ойду өстүрүүдө тилди окуунун мааниси өтө зор.

Биздин азыркы колдонуп жүргөн адабий тилибиз - бир нече кылымдардан берки тарыхый өнүгүштүн натыйжасы.

Кыргыз тилин окутууда тил мугалимдери окуучуларды туура жазууга үйрөтүүнү эстеринен эч качан чыгарбоосу керек, окуучуларды туура жазууга үйрөтүү- эң негизги максаттын бири. Ошондуктан, орфографияны окутууга жана көнүгүү иштерине айрыкча көңүл бурулуу зарыл.

Кыргыз тилинен жана адабияттык окуудан сабак берүүчү мугалимдин карамагына окуу планынын сеткасы боюнча берилген жумалык сааттар адабияттык окуу менен кыргыз тилине болжол менен төмөнкүчө бөлүнгөн:

- 5-класста жумасына 7-8 саат (1-жарым жылдыкта жумасына 8, 2-жарым жылдыкта 7 сааттан), адабияттык окууга жумасына 2-3 саат;

- 6-класста жумасына 5-6 саат, адабияттык окууга жумасына 2 саат ;

НАРОДНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. ПЕДАГОГИКА. МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ

- 7-класста жумасына 5 саат, адабияттык окууга жумасына 2 саат берилген.

Класстар боюнча жана окула турган предметтер боюнча жумалык сааттардын жогорудагы бөлүнүшүнө ылайык, мугалим окуу программасы боюнча өтүлө турган материалдарды пландоого тийиш.

Өтүлө турган сөз өстүрүү жумуштары кыргыз тилинде болсун, адабияттык окууда болсун, айрым бөлүмдөрдү өтүүгө көрсөтүлгөн сааттардын эсебинде өтүлөт. Айрыкча, жазуу жүзүндө өтүлө турган көнүгүү жумуштарына мугалим өтө көңүл бурууга тийиш.

Жогоруда илимий-методикалык жактан анализделген кыргыз тилинин алгачкы окуу программалары аны эне тил катары окутуунун натыйжалуулугун, сапатын арттыруу менен окуучулардын оозеки жазуу кеп маданиятын, тактап айтканда, ар кыл турмуштук кырдаалга ылайык китептин ар кыл стилдеринде сүйлөшүүгө, баарлашууга, маектешүүгө, үлгүлүү кеп этикетине, өз алдынча чыгармачылык менен диалог, монолог, текст түзө билүүгө окутуп-үйрөтүүчү коммуникативдик ыкмаларын, көндүмдөрүн калыптандыруучу практикалык түрдөгү машыгуу, көнүгүүлөрдүн иштелишине багыт берген негиз болуп саналат. Эң башкысы, эне тилин максатка ылайыктап окутуу үчүн кептик, тилдик жана маданият таануучулук негизинде инсанга багыттап окутуп-үйрөтүүгө басым жасоого, ар бир класстын аягында аталган компетенттүүлүк боюнча окуучулар ээ боло турган окутуунун натыйжаларына ээ болууга багыт көрсөтөт.

Адабияттар:

1. Толук эмес орто жана орто мектептердин 5–7-класстары үчүн кыргыз тилинин программасы. - Ф., 1937.

2. Толук эмес орто жана орто мектептердин 5-9-класстары үчүн кыргыз тилинин программасы. - Ф.: Кыргызмамбас, 1944.

3. Жети жылдык жана орто мектептердин 5-7-класстары үчүн кыргыз тили жана адабияттык окуунун программасы. - Ф.: Кыргызмамбас, 1949.